

6.

Meghatározatlan helyek kitöltése

SKUTTA FRANCISKA

A *meghatározatlan helyek* fogalmát Roman Ingarden *Az irodalmi műalkotás* (1931) című elméleti munkájából kölcsönöztem, hogy e fogalom segítségével megvilágíthassam a szövegkoherencia bizonyos jelenségeit, nevezetesen olyan jelenségeket, amelyeknek értelmezésében a szöveg meghatározatlan helyeinek *kitöltése* igényli többek között az értelmező világismeretének felhasználását.

A „meghatározatlan helyek” definiálása során Ingarden szembeállítja a reális tárgyakat és az irodalmi műben megjelenő ábrázolt tárgyiasságokat, amennyiben az előbbiek teljesen és tökéletesen meghatározottak, míg az utóbbiak — pozitív határozományaik mellett — meghatározatlan helyeket is tartalmaznak. Az ábrázolt (tehát kizárólag a szövegben létező) tárgyiasságok leírhatóságát pedig épp az az ellentmondás jellemzi, hogy míg bennük a meghatározatlan helyek száma végtelen — hiszen egy mégoly részletes kifejtésben is mindig maradnak határozományok, melyeket a szöveg nem tett explicitté —, a bármily hosszú, de zárt egységet képező szöveg csak véges számú mondattal képes leírni az ábrázolt tárgyiasságokat, s így a térre, az időre, a tárgyak milyenségére és az események fázisaira vonatkozó meghatározatlan helyek soha nem tölthetők ki teljesen (vö. Ingarden 1977: 253–262).

Az is igaz viszont, hogy az olvasó nem feltétlenül igényli a szerző részéről a meghatározatlan helyek explicit kitöltését, sőt olykor egyenesen bosszantja, hogy például egy hosszabb leírás vagy egy elbeszélői kommentár megszakítja az események sodrását. Azonban túl minden ízlésbeli különbségen, az olvasó általában nem érzi hiányát a ki nem mondott információnak, azok többnyire csak az utólagos reflektálás során tudatosulnak, hiszen egyrészt „sok meghatározatlan helyet eltakarnak a készenlétben tartott látványok, amelyeket a jelentésegységek előre meghatároznak, s amelyeket az olvasó olvasás közben aktualizál”, másrészt „az olvasó a mű olvasása és esztétikai megragadása közben rendszerint *tüllép* azon, ami tisztán szövegszerűen jelen van [...], s az ábrázolt tárgyiasságokat különböző szempontokból *kiegészíti*, úgyhogy legalábbis néhány meghatározatlan hely megszűnik” (Ingarden 1977: 259).

Ugyanakkor az, hogy az olvasó a szövegnek mely pontjain érez készzetést a kiegészítésre s ezáltal a meghatározatlan helyek megszüntetésére, nem függhet kizárólag saját képzelőerejének működésétől: gyakran maga a szöveg hívja fel a figyelmet arra, hogy bizonyos kiegészítéssel egy-egy meghatározatlan hely kitöltése szükségessé válik a szöveg koherenciájának megteremtése, illetőleg felis-

merése érdekében. A szöveg azon pontjait, amelyeken felmerül a meghatározatlan helyek kitöltésének szükségessége, s ahol ennek következtében „az ábrázoló tényállások a meghatározatlan helyek *lehetséges* kitöltéseinek szilárdan körülhatárolt sokaságát írják elő” (Ingarden 1977: 260), általánosan úgy jellemezhetnénk, hogy ott valamilyen *implicit határvonal átlépése* következik be, s az olvasónak meg kell értenie, hogy az ábrázolt tárgy vagy helyzet egyszerre új az előzőhöz képest, és ugyanakkor meghatározott módon össze is függ vele. Feltételezhető, hogy az implicit határvonal felismerése és a határ két oldalán elhelyezkedő tényállások megfelelő összekapcsolása az értelmezés során nem független az olvasó tudatában, emlékezetében rögzült, a világra vonatkozó ismereteit tükröző *fogalmi sémák* működésétől. Az ‘implicit határvonal’ – ‘fogalmi séma’ – ‘koherencia’ fogalmak együttes alkalmazásának lehetőségeit irodalmi művek értelmezésében egy rövid szövegrészlet — korántsem kimerítő — elemzésével szeretném bemutatni.

Az elemzett szövegrészlet Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* (1942) című regényének kezdete:

A tábornok délelőtt sokáig elmaradt a présház pincéjében. Hajnalban ment ki a szőlőbe a vincellérrel, mert két hordó bora erjedni kezdett. Tizenegy elmúlt már, mikor végzett a palackozással, s hazatért. A nedves kövektől dohos tornácban, az oszlopok alatt vadásza állott, és levelet nyújtott át az érkező úrnak.

— Mit akarsz? — mondta, és sértődötten megállott. Szalmakalapját, melynek széles karimája egészen beárnyékolta vörös arcát, hátratólta homlokából. Néhány esztendeje már, hogy nem bontott fel és nem olvasott leveleket. A postát a jószágigazgató irodájában bontogatta és válogatta egy gazdatiszt.

— Küldönc hozta — mondta a vadász, és mereven állott.

Megismerte az írást, átvette a levelet és zsebébe tette. Bement a hűvös előcsarnokba, s szólanul adta át a vadásznak kalapját, botját. Pápaszemét előke-reste szivarzsebéből, az ablakhoz lépett, s a félhomályban, a félig csukott redőnyök réseinek világosságában olvasni kezdte a levelet.

— Várj — mondta, vállán át, a vadásznak, aki menni készült a bottal és kalappal.

A levelet zsebébe gyűrte.

— Kálmán fogjon be hat órára. A landauerbe, mert eső lesz. Öltön parádét. Te is — mondta, váratlan nyomatékkal, mintha megdühödött volna valamiért. — És minden ragyogjon. A kocsit, a szerszámot azonnal kezdjék tisztogatni. Libériát veszel, érted? És felülsz Kálmán mellé a bakra.

— Értem, kegyelmes úr — mondta a vadász, és farkasszemet nézett urával. — Hatra.

— Fél hétkor indultok — mondta és hangtalanul mozgatta ajkát, mintha szá-

molna. — A Fehér Sasnál jelentkezel. Csak annyit mondjál, hogy én küldtelek, s a kocsi eljött a százados úráért. Ismételd.

A vadász megismételte szavait. Akkor — mintha mondani akarna még valamit — felemelte kezét, a mennyezetre nézett. De nem szólt semmit, felment az emeletre. A vadász, feszes vigyázállásban, üveges szemmel nézett utána, megvárta, amíg a tömzsi, széles vállú alak eltűnik az emelet fordulójának faragott kőkoralátja mögött.

(Márai 2003: 5–6)

Márai Sándor írásművészetét közismerten a pontos, világos fogalmazás, a nyelvvel kialakított gondos bánásmód, az átlátható, koherens szövegalkotás jellemzi. Az általam egyébként véletlenszerűen választott szövegrészlet is ilyen; mindenesetre semmiképp nem törekszik arra, hogy az olvasót meghökkentse vagy minduntalan kizökkentse az olvasás folyamatából. Bár az elbeszélés kezdetén az olvasó teljesen új és ismeretlen világba „lép be” — s egyelőre azt sem tudhatja, mi lesz a regény címének jelentősége a későbbiekben —, hamar eligazodik a regényvilág tér-idő keretében s a színre lépő vagy a párbeszéd során felidézett szereplők viszonyaiban. Ezt segíti egyrészt a szereplők és a terhek rendszerint határozott névszói csoportokkal történő megnevezése: *a tábornok, a vincellér, a préház, a szőlő* stb. — olyan regényírói konvenció ez, amely eleve ismerősként mutatja be a regényvilágot. Másrészt még inkább segíti az eligazodást az, hogy az ábrázolt tárgyiasságok „reális” tárgyakként és egymással összhangban álló „valószínű” helyzetekként mutatkoznak meg, amelyeket az olvasó általában azonnal és különösebb nehézség nélkül képes hozzákapcsolni a reális világban tapasztalt dolgokhoz, a róluk kialakult és őrzött fogalmi sémákhoz. A szöveg koherenciája tehát ebben a regénykezdetben elvileg könnyen felismerhető, s ahol az olvasó esetleg megtorpan — talán épp mert nehezebben átléphető határhoz érkezett —, segítségére siet saját világismerete (amelybe egyébként beleérthetjük magát az olvasás gyakorlatát is). Ez persze nem jelenti azt, hogy a szövegszerveződés szigorúbban nyelven belüli (s így a nyelvtanulás során elsajátítható) formái ne játszanának fontos szerepet a határokat feloldó koherencia megteremtésében vagy megvilágításában. „Határátlépésnek”, tehát figyelemkeltő szöveghelynek tekinthető akár a legtisztább *anaforikus* utalás, melynek révén a meghatározatlanból a határozottba, az új információból az ismertbe lépünk át:

[a vadász] *levelet* nyújtott át → [a tábornok] *átvette a levelet*
és zsebébe tette.

Elemzésemben azonban eltekintek a nyelvtanilag szabályozott *konnexitás* vizsgálatától, és csak a többféle tudáselemet feltételező, a világismeret, a fogal-

mi sémák segítségével megalkotható tágabb *kohézió-koherencia* néhány jelenségét kívánom bemutatni (vö. Petőfi 2004: 5–6).

Az olvasás során készenlében tartott és előhívható *fogalmi sémákat* Tolcsvai Nagy Gábor nyomán két nagy csoportra osztom, úgymint elsősorban névszói kifejezésekkel megnevezett és/vagy leírt statikus *tudáskeretek* és inkább igei kifejezésekkel megnevezett és/vagy leírt *forгатókönyvek* (Tolcsvai Nagy 2001: 280).

Az alábbiakban felsorolom a Márai-regény kezdetén könnyen felfedezhető, egy-egy főnévi hívószóval azonosítható tudáskereteket és a nekik megfelelő forгатókönyveket. A hívószót igyekeztem úgy megválasztani, hogy az egy a szövegben kirajzolódó tudáskeret elemeinek közkeletű összefoglaló megnevezése legyen. A hívószó így nem eleve adott, és nem elindítója egy asszociációsornak, hanem inkább annak végterméke, amely utólagos mérlegelés eredménye. Amennyiben maga a hívószó nem található meg a szövegben, szögletes zárójelet alkalmazok. Ugyanígy járok el a lehetséges, sőt várható, de nem aktualizált tudáskeretek, illetőleg forгатókönyvek jelzése céljából. A forгатókönyvek jellemzésére minden esetben megadom a hozzájuk tartozó tudáskeretekkel fennálló összhang mértékét: így egy forгатókönyv az adott tudáskerethez képest lehet sztereotip vagy nem sztereotip, ez utóbbi esetben pedig lehet egyszerűen alkalmi vagy egyenesen váratlan; az egyes forгатókönyvek viszont — amennyiben nem váratlanok — az előzőek lehetséges következményei. Ha ezek a viszonylatok nem tudatosulnak is azonnal az olvasóban, a szövegértés hátterében bizonyára ott munkálnak, s a tudatos értelmezéskor könnyen előhívhatók.

Tudáskeretek (T) – Forгатókönyvek (F)

A főszereplőre vonatkozó tudáskeret és forгатókönyv I.

T: tábornok – [rendfokozatok] – nem aktualizálódik (kivéve: százados úr)

F: [sztereotip] – [haditervet készít] – nem aktualizálódik

A térre / térelemekre vonatkozó tudáskeretek és a terekben zajló események forгатókönyvei (az események résztvevőivel együtt)

T: szőlő – prэшáz, pince, hordó, bor

F: [sztereotip] – erjed, palackoz, kimegy, elmarad, hazatér;
tábornok, vincellér

T: [kastély] – tornác, oszlopok, nedves kövek, dohos levegő

F: [váratlan] – levél átadása-átvétele;
vadász, tábornok

- T:** [kastély] – előcsarnok, ablak, félig csukott redőnyök, rések, hűvösség, félhomály, mennyezet, emelet, emelet fordulója, faragott kőkorlát
- F:** [lehetséges következmény] – levél olvasása, utasítások, távozás; tábornok, vadász
- T:** [kocsi] – landauer, bak, szerszám, parádé, libéria
- F:** [sztereotip] – befog, tisztít, ragyog, (parádét / libériát) ölt / vesz, felül (a bakra), indul, jelentkezik, üzenetet átad: „a kocsi eljött a százados úrért”; Kálmán [a kocsi], vadász
- T:** [fogadó] – Fehér Sas
- F:** [sztereotip] – [szállás utazás közben]; százados úr
- T:** [levél] – posta, írás
- F:** [sztereotip] – hoz, átnyújt-átvesz, megismeri az írást, olvas, zsebébe tesz / gyúr; küldönc, vadász, tábornok
- [nem sztereotip] – néhány esztendeje nem bont fel, nem olvas levelet; tábornok
bontogat, válogat (a jószágigazgató irodájában); gazdatiszt
- T:** [vadász] – [tábornok személyzetéhez tartozik]
- F:** [sztereotip] – [vadász] – nem aktualizálódik
- [nem sztereotip] – parancsot teljesít: mereven, feszes vigyázzállásban áll, farkaszemet néz, üveges szemmel néz, vár, tárgyakat átad-átvesz, üzenetet továbbít, parancsot meghallgat, elismétel

A főszereplőre vonatkozó tudáskeret és forgatókönyv II.

- T:** [tábornok] – vörös arc, homlok, tömzsi, széles vállú alak; széles karimájú szalmakalap, bot, zseb, szivarzseb, pápaszem
- F:** [alkalmi] – szőlőben palackozás, hazatérés
- [váratlan] – levél átvétele
- [következmény] – levél olvasása, utasítások, távozás; levél átvételekor kalapját hátratólja, átadja botjával együtt, előveszi pápaszemét; sértődött, némán cselekszik, majd szinte dühösen parancsol, végül rövid habozás után szótlánul felmegy az emeletre

A fenti felsorolás nagyjából követi az olvasás időbeli előrehaladásával gyarapodó információinkat, amelyek pedig folyamatosan módosítják a felidézendő tudáskeretek és forráskönyvek körét. Ez magyarázza azt is, hogy célszerűnek láttam a terekre vonatkozó információkból kiemelni a levél hivatkozó által felidézett ismereteket, ugyanis a számos lehetséges térelem közül ennek a kicsiny, mozgékony, de sokatmondó tárgynak minden másnál nagyobb jelentősége lesz a cselekményben, hiszen a rég nem látott ifjúkori barát, a *százados úr* váratlan érkezését adja hírül a tábornoknak. Ugyanígy a személyzet tagjai között pillanatnyilag fontosabb szerepet betöltő vadász személyéhez is több információ kapcsolódik. Végül a tábornok kétszeri szerepeltetése a felsorolásban azért látszott indokoltnak, mert az ő személye mintegy keretbe foglalja a jelenetsort, és a róla összegyűjtendő információk egészen a szövegrészlet végéig egyre bővülnek.

A regény első névszói kifejezése, *a tábornok* — szövegbeli kitüntetett helye miatt — valószínűsíti, hogy máris a főszereplővel találkozunk, annál is inkább, mivel ő az, aki a részlet végéig folyamatosan jelen van a színen. Azonban a *tábornok* főnév szótári leírásával összhangban várható tudáskeret és forráskönyv nem aktualizálódik a szövegrészletben, mert a továbbiakban a tábornok mint magánember jelenik meg, akinek rangjához méltón birtoka és személyzete van. Ezt egyértelműsíti előbb a *bora* főnév birtokos személyragja és egy sor bennfoglalás-viszony: *bora – két hordó[ban] – pincéjében – prészház[ban] – szőlő[ben]*, majd később a *vadásza* kifejezés, amelynek révén a személyzet tagjaiként valószínűsíthetők a *vincellér, jószágigazgató, gazdatiszt* és *Kálmán* kifejezésekkel megnevezett szereplők is. Ez a tulajdonnév egyébként egy szövegbeli határra, ha úgy tetszik, *meghatározatlan helyre* hívja fel a figyelmünket, hiszen e szereplő esetében hiányzik az addig szokásos foglalkozás szerinti megnevezés (kezdve magával a főszereplővel). Azonban a szöveggörnyezet: *fogjon be, a landauerbe, öltön parádét, a kocsi, libériát veszel, felülsz mellé a bakra* megteremt a ‘kocsi’ tudáskeretet, illetőleg a szöveg tematikai folytonossága szempontjából a ‘kocsi’ *izotópiáját* (vö. Greimas 1966: 69 skk.), amennyiben az olvasónak vannak bizonyos „szakszerű” ismeretei régebbi korok előkelő társasági köreinek életviteléről, s így például a többjelentésű szavak — *parádé, ölt, vesz* — megfelelő jelentését hívja elő emlékezetéből. (Még ennél is speciálisabb ismeretre van szüksége az *A landauerbe, mert eső lesz* mondatban kifejezett ok-okozati viszony megértéséhez.)

A szövegrészletben ábrázolt tér-idő keret viszonylag folyamatos előrehaladást mutat (ezt követi, mint láttuk, a tudáskeretek és forráskönyvek fenti felsorolása). Itt is adódnak azonban meghatározatlan helyek, amelyek kitöltése igényli az olvasó többféle háttértudását. Az *idő* folytonosságában történik például megszakítás bizonyos időpontok megnevezésekor; hogy a *hajnal* és *tizenegy óra* között egy délelőtt vagy majdnem egy nap telt el, sugallja a szöveggörnyezet:

délelőtt sokáig elmaradt, de megerősítik azt más, a szövegvilágra vonatkozó adatok is, mint például a kintről a redőny résein át beszűrődő fény, ami nem utalhat ‘este tizenegy órára’. Egy ilyen széles határmezsgye átlépése amúgy sem képzelhető el a szöveg alkotójának explicit segítsége nélkül, így itt többek között az ‘este’ pontosítás *hiánya* is valószínűsíti a ‘délelőtt tizenegy óra’ értelmezést.

A cselekmény *színtereinek* változása során keletkező határátlépések különböző mértékben igénylik a meghatározatlan helyek kitöltésekor mozgósított világismeretünket. A *présház* és a *tornác* kifejezések utalhatnak ugyanarra az épületre, ha nem említene a szöveg a ‘hazatérés’ mozzanatát, vagyis a kérdéses tornác nem a présházhoz, hanem csakis a tábornok (később kastélyként említett) házához tartozhat. Ennél valamivel bonyolultabb s pillanatnyi megtorpanást előidéző térvizonyt ábrázol a *Bement a hűvös előcsarnokba, s szóltanul adta át a vadásznak kalapját, botját* mondat, amelyben úgyszólván tényleges fizikai határátlépés történt, kimondatlanul, hiszen az előbb még a tornácon álló vadásznak is be kellett lépnie az előcsarnokba, hogy átvehesse az említett tárgyakat. Ezt a tényt igazolja, hogy a továbbiakban minden az előcsarnokban történik, amíg a szövegrészlet végén a tábornok fel nem megy lakosztályába; ez egyébként a szöveg egészében is jelentős határvonal, hiszen itt ér véget a „szövegkezdet” azáltal, hogy a tábornok immár magányában visszagondol a *százados úr* és közte lezajlott negyven évvel korábbi eseményekre, és felkészül vendége közeli (s egyben utolsó) fogadására. Érdemes megjegyeznünk, hogy a jelen-múlt-jövő idősíkok kicsinyítve már megjelennek a regénykezdetben is; azt, hogy a későbbiekben a múlt kapja a legnagyobb teret a műben, előre sejteti a tábornoknak a levelekkel kapcsolatos csöppet sem sztereotip magatartása (*Néhány esztendeje már, hogy nem bontott fel és nem olvasott leveleket*).

Viszonylag meglepő határátlépések történnek *cselekvések* és *cselekvők* között is. Az *a levelet a zsebébe tette — olvasni kezdte — zsebébe gyűrte* cselekvés-sorban maradtak fontos meghatározatlan helyek, mégpedig a levél *kivétele* a zsebből és a boríték *felbontása*, ami nélkül a levelet sem olvasni, sem a zsebbe visszatenni nem lehet. Bármily furcsa is szigorúan véve ez a fizikailag így megvalósíthatatlan cselekvéssor, az olvasónak itt elegendő mindennapos tapasztalataira hagyatkoznia, hogy józanul értelmezze a jelenetet. Viszont a cselekvők közötti jelöletlen átmenet, amely többször is előfordul a szövegrészletben, nagyobb mértékben igényli az ábrázolt helyzet elemzését, amint ez a következő három esetből kiderül:

vadásza állott, és levelet nyújtott át az érkező úrnak.

— *Mit akarsz? — mondta, és sértődötten megállott.*

— *Küldönc hozta — mondta a vadász, és mereven állott.*

Megismerte az írást, átvette a levelet és zsebébe tette.

— *Értem, kegyelmes úr — mondta a vadász [...]*
— *Fél hétkor indultok — **mondta** és hangtalanul mozgatta ajkát.*

A fenti idézetek mondatfűzésében az egyes szám harmadik személyű igei állítmányok mellett váratlanul megváltozik az — egyébként ki nem fejezett — alany (*a vadász* → [a tábornok]), ami nemcsak mondattanilag meglepő, hanem a szövegalkotás szempontjából is, hiszen változatlan számú és személyű állítmány esetén általában a már témaként bevezetett alanyt értjük bele a mondatba, az elbeszélő szövegre mint szövegtípusra pedig amúgy is különösen jellemző az egyetlen szereplőt középpontba állító *állandó témájú* szövegszerkesztés. Hogy itt mégsem ezt találjuk, következhet az elbeszélés tömörségéből, sőt esetleg bizonyos, hirtelen váltásokban megmutatkozó szándékos töredezettségéből, amely viszont összhangban lehet a tábornok határozott, parancsoló magatartásával. Bárhogyan értelmezzük is azonban e váltásokat, mindhárom esetben eligazítást nyújt az ábrázolt párbeszéd, a tipográfiai is jelölt replikák és a kísérő attitűdök elemzése.

A negyedik esetben főleg fizikai cselekvések követik egymás:

*A vadász megismételte szavait. Akkor — mintha **mondani akarna** még valamit — felemelte kezét, a mennyezetre nézett. De nem szólt semmit, felment az emeletre.*

Ezen a szöveghelyen első olvasásra nehezebb megállapítani az implicit határvonal elhelyezkedését, mert a ‘még mondani akarás’ az adott helyzetben mindkét szereplőt jellemezhetné, ugyanis előzőleg mindkettő szólt valamit. Itt is segíthet azonban az úr-szolga viszonyra vonatkozó tudáskeret s a köztük zajló érintkezés sztereotip forgatókönyve, mely szerint a szolga nem lehet kezdeményező, mintegy meg van fosztva saját akaratától. Végül maga a szöveg teszi egyértelművé, ki mit cselekszik: aki *felment az emeletre*, csakis a tábornok lehetett, hiszen a vadász *fesztes vigyázzállásban, üveges szemmel nézett utána*, miközben ő kivonult az addig másokkal megosztott semleges térből, hogy egyedül maradhasson gondolataival.

Ennek a jelöletlen alanyváltásnak lehet ugyanakkor még egy — elsősorban elbeszéléstechnikai — magyarázata, nevezetesen az, hogy az elbeszélés főképp a tábornok nézőpontját követi, márpedig a nézőpont birtokosa önmagát nem észleli kívülről, és nem is nevezi meg. Ezért lehetséges, hogy a szöveg többször is említi szereplőként a *vadászt*, míg a *tábornok* kifejezés az elemzett regényrészletnek csak az elején jelenik meg, s a továbbiakban ilyen formában említ-

tetlen marad.¹

Az implicit határvonalak által kiemelt jelentőségűvé váló meghatározatlan helyek itt vázolt osztályozása elsősorban e helyek és határok tartalmi vonatkozásai alapján történt, s csak első lépés volt egy finomabb szerkezetű osztályozás felé, amelyben más szempontokat is szükséges alkalmazni. Ilyen osztályozási szempontok lehetnek egyrészt a különböző tudáselemek közötti logikai kapcsolatok, mint például a „következtetés, bennfoglalás vagy előfeltevés” (Tolcsvai Nagy 2001: 280). Másrészt elbeszélő szövegek vizsgálatakor az a kérdés is felmerülhet, hogy a szövegvilág szereplői vajon nem kerülnek-e maguk is gyakran értelmezői helyzetbe a többi szereplővel történő érintkezésük során. A válasz csakis 'igen' lehet, s így inkább a jelenség elbeszéléstechnikai megoldásait érdemes keresnünk. Azonban egy speciális elbeszélésbeli határvonal, az imént más összefüggésben említett *nézőpont* megváltozása mindenképp kiválik a többi közül; erre példa szövegünkben néhány, egymással korreferens megnevező, illetőleg megszólító kifejezés: *a tábornok, az úr, a kegyelmes úr, a tömzsi, széles vállú alak*, valamint a tábornok utolsó szavaiban a deiktikus elemek révén megvalósuló nézőpontváltás: *Csak annyit mondjál, hogy én küldtelek, s a kocsij eljött a százados úrért* (ahol előbb a tábornok, majd a százados úr nézőpontja érvényesül). Erre a nézőpontváltásra az üzenet továbbítójának figyelnie kell; bizonyára nem lennének nagy véleménynyel a vadászról, ha a tábornok mondatát tényleg *szó szerint* ismételné meg. Ez utóbbi példák egyben azt sugallják, hogy hasonló értelmezésbeli kérdések a reális világ hétköznapi beszédhelyzeteiben is adódhatnak, hiszen a beszélők általában csak annyira fogalmazzak expliciten, amennyire a közlés világossága azt megkívánja.

Végül az implicit határok mint az irodalmi mű különböző szintjein megvalósuló koherencia-jelenségek érdekesen szembeállíthatók az irodalmi mű ritmikai-tartalmi tagolását expliciten biztosító változatos demarkációs jegyekkel (vö. Kiss 1976). E két ellentétes és mégis egymást kiegészítő szövegszervező erő egyaránt az irodalmi mű tudatos művészi építkezéséről tesz tanúbizonyságot.

Forrás

Márai Sándor 2003. *A gyertyák csonkig égnek*. Budapest, Helikon.

Irodalomjegyzék

Greimas, Algirdas Julien 1966. *Sémantique structurale*. Paris, Larousse.

---

¹ Egyes elbeszélő művek szerzői szándékosan okoznak értelmezési bizonytalanságot a nyelvtani alanyok váltakozásának nem eléggé egyértelmű kifejezése révén. Francia irodalmi példára ld. Skutta 2002.

Skutta Franciska

- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Fordította: Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat.
- Kiss Sándor 1976. Demarkációs jegyek az irodalmi műben. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 223–238.
- Petőfi S. János 2004. A szövegösszefüggést biztosító relációk elemzésének aspektusai. (Lásd jelen kötetben.)
- Skutta Franciska 2002. A személyes névmás — elválaszt vagy összeköt? A névmási utalás jellegzetességei egy Duras-regényben. In: Andor József—Benkes Zsuzsa—Bókay Antal (szerk.): *Szöveg az egész világ. Petőfi Sándor János 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 448–462.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.